

Використані джерела

1. Авдюгін Р. Г. Конституційно-правові засоби забезпечення прав людини в Україні / Р. Г. Авдюгін // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 47. – С. 148–152.
2. Проблемы теории государства и права / С. С. Алексеев, И. Я. Дюрягин, В. Б. Исаков, В. М. Корельский, В. И. Леушин, В. Д. Перевалов, Р. К. Русинов, А. Ф. Черданцев. – М. : Юридическая литература, 1987. – 448 с.
3. Матузов Н. И. Теория государства и права / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2004. – 672 с.
4. Рассказов Л. П. Теория государства и права / Л. П. Рассказов. – М. : РИОР, 2010. – 298 с.
5. Иванов А. А. Теория государства и права / А. А. Иванов, В. П. Иванов. – М. : Юнити-Дана, 2007. – 303 с.
6. Рабінович П. М. Конституційне забезпечення прав людини і громадянина в Україні: основні напрямки удосконалення / П. М. Рабінович // Вісник Конституційного Суду України – Київ, 2011. – Вип. № 1. – С. 68–69.
7. Хазов Е. Н. Юридические гарантии основных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина в России : дис. ... канд. юрид. наук / Е. Н. Хазов. – СПб., 1997.
8. Кашкин С. Ю. Гарантии конституционных прав и свобод / С. Ю. Кашкин // Конституционное право : словарь / отв. ред. В. В. Маклаков. – М. : Юристъ, 2001.
9. Порівняльне правознавство : підручник / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов ; за заг. ред. В. Д. Ткаченка. – Харків : Право, 2003. – 274 с.
10. Введение в право Европейского Союза : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся спец. 021100 «Юриспруденция» / отв. ред. С. Ю. Кашкин. – М. : Эксмо, 2006. – 365 с.
11. Вступ до теорії правових систем : монографія / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юридична думка, 2006. – 432 с.
12. Матат Ю. І. Практика Європейського суду з прав людини в механізмі подолання прогалін у законодавстві / Ю. І. Матат // Часопис Київського університету права. – Київ, 2011. – Вип. № 4. – С. 386–389.
13. Зуєв Р. І. Співвідношення правничих категорій «забезпечення», «охорона» і «захист» у діяльності міліції громадської безпеки щодо прав і свобод людини / Р. І. Зуєв // Право і суспільство. – 2012. – Вип. 3. – С. 37–42.
14. Горностай К. В. Захист, охорона, гарантії прав і свобод людини і громадянина: співвідношення понять // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 12. – С. 51–55.

Павлюков І. І. Правові засоби в системі захисту прав людини

У статті аналізується взаємодія таких категорій, як «правові засоби» та «права людини». Розглянуто поняття і значення правових засобів для забезпечення прав людини. Виокремлено основні аспекти дії правових засобів та їх функціонування на конкретних рівнях правової системи. Проаналізовано підходи до визначення механізмів охорони та захисту прав людини.

Ключові слова: правові засоби, права людини, механізм забезпечення прав людини.

Павлюков І. І. Правовые средства в системе защиты прав человека

В статье анализируется взаимодействие таких категорий, как «правовые средства» и «права человека». Рассмотрено понятие и значение правовых средств для обеспечения прав человека. Выделены основные аспекты действия правовых средств и их функционирования на конкретных уровнях правовой системы. Проанализированы подходы к определению механизмов охраны и защиты прав человека.

Ключевые слова: правовые средства, права человека, механизм обеспечения прав человека.

Pavliukov I. Legal measures in the system of human rights protection

Categories «legal measures» and «human rights» are analyzed in the article. Definition and role of legal measures for human rights ensuring are researched. Main aspects of action of legal measures and their functioning upon the certain levels of legal system are distinguished. Approaches to definition of mechanism for protection and defense of human rights are analyzed.

Key words: legal measures, human rights, mechanism for ensuring of human rights.

УДК 340.1

*Оксана Миколаївна Сахненко,
лаборант I категорії відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА: СУТНІСНІ ПІДХОДИ ТА ВИМІРИ

Будь-яке «спілкування» із правом, будь-яка форма його реалізації та, особливо, застосування, припускають з'ясування правових вимог і дозволів. Це і зрозуміло: будь-яка діяльність плідна й ефективна тоді, коли здійснюється з повним розумінням сутності норм.

Сам вибір правових норм передбачає розуміння їх змісту. Часто в цьому допомагають спеціальні роз'яснення нормативно-правових актів, які даються в офіційному і неофіційному порядку. І з'ясування вимог норм як внутрішній інтелектуальний процес, і роз'яснення їх, як вираження зовні своїх висновків, найчастіше об'єднують одним поняттям – «тлумачення права».

Проблема тлумачення виходить за межі реалізації права. Вона має самостійне значення у процесі наукового або повсякденного пізнання державно-правового життя. Необхідність чіткого уявлення про зміст чинних норм виникає у процесі правотворчої роботи. Ні видавати новий акт, ні систематизувати наявні не можна без знання справжньої волі законодавця, яка отримала офіційне вираження.

Передбачається, що кожен «користувач» права усвідомлює його сенс і вимоги самостійно. І в цьому випадку тлумачення не виходить за межі внутрішньої інтелектуальної діяльності, матеріалізується потім у якісь правові дії суб'єкта. Оцінюючи останні, ми маємо уявлення про те, як їх усвідомив який-небудь суб'єкт права, як він розуміє її сам і якого розуміння чекає від інших. Наприклад, у будь-якому правозастосовному акті чи рішенні юридичної справи вже висловлено розуміння права правозастосовувачем, хоча буквально в тексті про це не говорилося.

Інша ситуація у тому випадку, якщо право тлумачиться для третіх осіб. Є фахівці і навіть спеціально уповноважені на те органи, від яких очікують ґрунтовного роз'яснення права. Вони вже не можуть обмежуватися з'ясуванням правового змісту, а повинні об'єктивувати свою інтелектуальну роботу у вигляді спеціальних актів роз'яснення права. До речі, з переліку повноважень Конституційного Суду України вилучено повноваження щодо тлумачення законів України [1, с. 15].

Таким чином, не можна уявити собі, щоб роз'яснення могло відбутися без з'ясування права. Крім того, складно розглядати з'ясування як мету в собі і для себе. Воно також виражається ззовні в яких-небудь актах або діях. У цьому бачиться єдність з'ясування та роз'яснення права. І те, і інше покликані забезпечити правильне здійснення правових норм.

Історія різних держав дає приклади такої практики, коли під виглядом тлумачення проголошувалися нові норми. Але правозаконність і нормальний правопорядок загалом виключають змішування правотворчого і правороз'яснювального процесів. Мета тлумачення одна: з'ясувати для себе і пояснити для інших зміст волі, вираженої у праві.

Розуміння тлумачення права передбачає знання не лише мети, а й об'єкта тлумачення.

Об'єктом тлумачення є окремі нормативні правові акти і їх сукупність. Предметом тлумачення – історична воля законодавця, виражена в законі (нормативному акті). Воля законодавця під час застосування закону також враховується, оскільки в актах, що тлумачаться, можуть міститися норми, які безпосередньо або опосередковано змінюють його зміст.

Вчені і законодавці, як правило, не обмежуються названим об'єктом і предметом тлумачення. У з'ясуванні змісту й сенсу чинних норм вони звертаються до різноманітних явищ і факторів суспільного життя.

На відміну від правозастосовувача, який завжди шукає волю, виражену в належним чином виданих нормативних актах, учений і законодавець (за межами правозастосовної діяльності) виявляють, зокрема, волю народу, різних прошарків, політичних об'єднань тощо. І якщо не мати мети видавати під час реалізації права під виглядом тлумачення нові норми, якщо не бажати за допомогою тлумачення змінювати закони, немає необхідності ставити перешкоди в об'єкті і предметі тлумачення.

Раніше вважали, що тлумаченню підлягають тільки незрозумілі закони, і на цій підставі заборонялося тлумачення взагалі. Однак міра ясності права для різних його користувачів різна. Те, що для одних ясно сьогодні, не буде ясно завтра, а для інших залишиться незрозумілим зовсім і назавжди. Важливо одне: зміст права має бути зрозумілим; зміст конкретних норм, перш ніж вони будуть застосовані (реалізовані), має бути з'ясовано.

Проблема тлумачення права є практичною проблемою в тому сенсі, що її рішення зорієнтоване на вирішення юридичних справ, на подолання конфліктних ситуацій, на ухвалення правового рішення.

Нормативісти зосереджують свого увагу виключно на виданих державою нормах як єдиних носіях права.

Прихильники широкого розуміння права, соціологи, правові реалісти в процесі тлумачення звертають свої погляди на суспільні відносини, на те, як вирішуються спори в судах, на рішення судових й адміністративних органів.

Психологи з'ясовуватимуть спонукальні переживання (емоції) людини.

Філософи звертатимуть свої погляди «до неба», до пошуку ідей свободи і справедливості [2, с. 11–47].

Було б неправильно відкидати будь-який із названих підходів вже з тієї підстави, що в різні епохи різні держави самі акцентували увагу на різних цінностях і фактично захищали і дотепер захищають у ролі розуміння права різні явища. Ефективність досягається комплексним, інтегративним тлумаченням права, де оцінюються і природа відносин (природа речей), і норми законодавства, і конституційні цінності, що лежать в основі галузевих законів, і природньо-правові цінності справедливості і багато іншого.

Водночас залежно від об'єкта тлумачення багато в чому визначаються правомочності суб'єктів тлумачення.

Пошук права за межами закону – це справа дослідників, учених, предмет широких доктринальних суджень. Вчені вільні в своїх висновках. Результати їхніх пошуків не є обов'язковими, вони суто доктринальні.

Звернення до права за межами закону має місце з боку суб'єктів, які мають право законодавчої ініціативи. Їхні ініціативи, як правило, викликані відсутністю законодавчого регулювання того, що по праву мало б бути нормативно врегульовано. У пояснювальних записках до законопроекту наводяться і соціологічні дані, і посилання на історико-політичні і культурні фактори, і аргументи етико-філософського, морального гатунку. Ініціатори законопроекту в душі природно-правових і моральних позицій обґрунтовують майбутній зміст закону.

Законодавець свої вимоги формулює за допомогою символів – термінів і словесних конструкцій. Тому виклад його волі може не збігтися з її дійсним змістом. Причиною тому буде або упущення з боку законодавця, або недбалість в оформленні думок, або навіть відсутність у мові і законодавчої техніки «відпрацьованих» термінів і конструкцій. У всі часи дійсність демонструвала, що, як би законодавець не прагнув до ясного виразу тексту закону, це завжди ставало перепорою розвитку суспільних відносин.

Випадки розбіжності дійсного і буквального змісту в праві не досить часте явище. Однак вкотре тут постає питання про розширювальне або обмежувальне тлумачення норми. Те й інше характеризує обсяг тлумачення.

При цьому може створюватися помилкове уявлення, що «за обсягом» допускається тлумачення ширше того сенсу, який встановлений в результаті використання відповідних прийомів тлумачення. Це омана. Норма тлумачиться ширше буквального її сенсу, але обов'язково відповідно до того, що знайдений у результаті з'ясування справжнього змісту норми.

У побуті і науці часто вживається термін «поширювальне» тлумачення. Він «живить» хибні уявлення про суть справи. Можна зрозуміти так, ніби йдеться про поширення дії норм на випадки, ними не передбачені [3, с. 198–204].

Поширювальне й обмежувальне тлумачення не вносять жодних змін у справжній зміст норми. Тлумачення норми відповідно до її істинного сенсу має назву адекватного. Воно тим більше беззаперечне, коли буквальний і дійсний сенс не розходяться. Неясна норма після використання всіх прийомів тлумачення може бути витлумачена як розширено, так і обмежувально. Потрібно завжди, а в деяких випадках особливо, бути «дисциплінованим» у встановленні дійсного змісту правової вимоги. Іноді без особливих знань стає помітно розбіжність змісту норми з буквальним формулюванням, а іноді – для переконання доводиться застосувати всі прийоми тлумачення. Якщо ж у правозастосовувача взагалі немає певного переконання про дійсний зміст норми, краще завжди буквальне її розуміння.

З'ясування справжньої волі, вираженої в правових актах, досягається різними способами. Способи тлумачення – це відносно відособлена сукупність прийомів аналізу правових актів. Виділяють граматичне, логічне, спеціально-юридичне, історико-політичне і телеологічне тлумачення.

Граматичне тлумачення являє собою сукупність спеціальних прийомів, спрямованих на з'ясування морфологічної і синтаксичної структури тексту акта, виявлення значення окремих слів і термінів, що вживаються.

Логічне тлумачення передбачає використання законів і правил логіки для з'ясування справжнього змісту норми, який іноді не збігається з її буквальним викладом.

Систематичне тлумачення – це з'ясування змісту правових приписів виходячи з місця, яке вони займають у цьому нормативному акті, інституті, галузі і всій системі права загалом. Систематичного тлумачення потребують всі правові норми, але особливо норми відсильні і бланкетні.

Історико-політичне тлумачення полягає у вивченні історичної обстановки створення акта, розстановки політичних сил, соціально-економічних і політичних чинників, що зумовили появу акта і які вплинули на волю законодавця.

Телеологічне (цільове) тлумачення правових актів спрямовано на встановлення цілей їх видання: безпосередніх, віддалених, кінцевих.

Спеціально-юридичне тлумачення пов'язане з аналізом спеціальних термінів, техніко-юридичних засобів і прийомів вираження волі законодавця.

Все те, що сказано про прийоми тлумачення законів і підзаконних актів, у принципі відноситься до тлумачення інших письмових джерел права. Однак у вирішенні низки інших питань є специфіка, яка дотепер мало досліджена. Хто, наприклад, тлумачить звичаї або ділові звичаї? Чи слід тлумачити їх у душі того часу, коли вони склалися, або, навпаки, завжди в душі нового часу, завжди в розвитку? Ма-

буть, внаслідок особливостей цих джерел права, оскільки їх зміст мінливий і змінюється разом зі змінами в житті народу, офіційно інтерпретувати їх можуть тільки суди під час вирішення конкретних юридичних справ. І було б сумнівно надання другій інстанції скасовувати рішення на підставі того, що судом помилково інтерпретований звичай. Однак за вищою судовою інстанцією зберігається можливість дати своє тлумачення звичаям, якщо узагальнюється практика його застосування судами.

Теорія права не висвітлює нюансів тлумачення договорів. Зрозуміло, багато в чому це справа галузевих наук (конституційного права, трудового права, міжнародного та ін.). Проте є деякі загальні вимоги:

- договір не може тлумачитися *contra legem* (всупереч закону);
- договір тлумачиться лише в межах його предмета;
- сторони мають право домовитися у виборі певного варіанта тлумачення;
- сторони мають право в певних випадках шукати захисту своєї інтерпретації договору в судовому порядку.

Багато специфіки в тлумаченні прецедентів і судової практики. Перш за все слід вказати на суб'єкти офіційного тлумачення судових рішень. В Україні право давати роз'яснення з питань судової практики надане Верховному Суду безпосередньо в Конституції України. При цьому, на відміну від раніше чинного законодавства, наголос робиться саме на інтерпретації судової практики, а не на тлумаченні законів. Фактично ж важко собі уявити оцінку тлумачення права в рішенні суду без звернення до закону, без відповідної інтерпретації самого закону. Тому законодавство деяких країн відкрито допускає тлумачення законів судовими органами. Принципова у цьому розумінні різниця між Росією та Україною, в якій, на відміну від Росії, на Конституційний Суд прямо покладається обов'язок при відповідному запиті витлумачити закон.

Взагалі конституційні суди не можуть уникнути в здійсненні своїх функцій як тлумачення закону, так і виконання судових рішень, якщо вони пов'язані з оцінкою спірних актів на предмет їх конституційності. Рішення самого конституційного суду офіційно роз'яснити може тільки він сам і жодний інший орган.

Практика автентичного тлумачення судового рішення загалом дуже логічна. Однак процесуальне законодавство орієнтується, як правило, на тлумачення рішення суду вищою інстанцією. Особливо тоді, коли рішення залишають в силі, є потреба пояснити його дійсний зміст, спрямованість і відповідність закону. Суди вищих інстанцій, які мають касаційну функцію, здійснюють контроль над тим, як суди, що розбирають справи по суті, тлумачать і застосовують право. Вони мають достатньо повноважень для того, щоб в конкретних випадках давати своє власне тлумачення.

У системі прецедентного права кожен суддя, перш ніж він використовує попереднє рішення як підставу вирішення справи, повинен усвідомити сенс того рішення і відповідного мотивування власного акта продемонструвати зміст прецеденту сторонам або, більш того, закласти підґрунтя для подальшого розвитку права. Мотивування рішення у справі (*ratio decidendi*) має обов'язкову силу для судів відповідно до принципів прецеденту.

У будь-якій системі права існує прямий або непрямий доступ до судової практики. І довіра до посилення на судову практику залежить чи від компетентності коментатора, від його офіційного статусу. Зрозуміло, не завжди панують тільки юридичні підходи й аргументи. Наміри коментаторів не можна не враховувати. Часто можна спостерігати довільність коментарів, що породжує сумнів щодо незалежності юристів. Тим часом справа не тільки в «навмисному» дотриманні певної позиції. Яку б нейтральну позицію не проголошував коментатор, прагнучи розглядати питання тільки з правового погляду, він не може проігнорувати ту обставину, що питання права завжди стоїть у центрі конфлікту інтересів. У минулому юристи відверто визнавали провідну роль інтересів у судовому провадженні і нерідко прямо займали упереджені позиції. Нині домінує певна «аксіологічна нейтральність», але вона до кінця не знімає входження інтерпретатора в проблему соціальних, економічних або політичних інтересів.

Використані джерела

1. *Кравченко Л.* Посилено незалежність Конституційного Суду України / Л. Кравченко // Бюлетень міністерства юстиції України. – 2017. – № 6.
2. *Гришук В.* Філософско-правова парадигма ответственности человека / В. Гришук. – Л. : Люблин, 2015.
3. *Осауленко О. І.* Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / О. І. Осауленко. – Київ : Істина, 2007.

Сахненко О. М. Тлумачення права: сутнісні підходи та виміри

Запропонована стаття присвячена «вічним» темам юридичного наукового доробку – тлумаченню норм права. Окремий напрям відображення пов'язаний із видами та способами тлумачення. Певна увага приділена змінам у повноваженнях Конституційного Суду України щодо тлумачення норм права.

Ключові слова: норми права, тлумачення норм права, способи тлумачення, види тлумачення норм права.

Сахненко О. Н. Толкование права: существенные подходы и измерения

Предлагаемая статья посвящена «вечным» темам юридического научного наследия – толкованию норм права. Отдельное направление отображения связан с видами и способами толкования. Определенное внимание уделено изменениям в полномочиях Конституционного Суда Украины относительно толкования норм права.

Ключевые слова: нормы права, толкования норм права, способы толкования, виды толкования норм права.

Sakhnenko O. Interpretation of law: essential approaches and measurements

The proposed article is devoted to the «eternal» themes of legal scientific work – the interpretation of the rules of law. A separate direction of reflection is associated with views and ways of interpretation. Particular attention is paid to changes in the powers of the Constitutional Court of Ukraine regarding the interpretation of the law.

Key words: norms of law, interpretation of the rules of law, methods of interpretation, types of interpretation of the norms of law.